

УДК 94:631(477)

**РОЗВИТОК ТВАРИННИЦТВА
У ГАЛИЧИНІ ЗА ЧАСІВ
АВСТРО-УГОРЩИНИ****DEVELOPMENT OF LIVESTOCK IN GALICIA
FOR TIMES OF AUSTRO-HUNGARY****Макарук І.,**

кандидат політичних наук, доцент
кафедри міжнародних відносин,
Прикарпатський національний
університет імені Василя Стефаника
(Україна, Івано-Франківськ),
e-mail: makiv45@gmail.com,
<https://orcid.org/0000-0002-4928-4679>

Makaruk I.,

PhD in Political Science, Associate Professor,
International Relations Department, Vasyl
Stefanyk Precarpathian National University
(Ukraine, Ivano-Frankivsk),
e-mail: makiv45@gmail.com,
<https://orcid.org/0000-0002-4928-4679>

З другої половини XIX-го століття стрімко й динамічно починають розвиватися усі галузі економіки Галичини. Цей розквіт тривав до Першої світової війни і мав ґрунтовні та об'єктивні передумови, які були сформовані якісно новими, у більшості випадків, науковими підходами до ведення господарської діяльності. У статті зроблена спроба проаналізувати поступальний розвиток провідного важливого сектору сільського господарства – тваринництво.

Ключові слова: тваринництво, Галичина, Австро-Угорщина, сільське господарство, просвітництво, аграрна література.

From the second half of the 19th century, all branches of the Galician economy began to develop rapidly and dynamically. This heyday lasted until the First World War and had sound and objective preconditions. These prerequisites were formed by qualitatively new, in most cases, scientific approaches to doing business. The article attempts to analyze the progressive development of the leading important sector of agriculture - animal husbandry.

Keywords: animal husbandry, Galicia, Austria-Hungary, agriculture, education, agricultural literature.

Постановка проблеми. Галичина, яка на час досліджуваного періоду (1850-1914 рр.) знаходилася у складі Австро-Угорщини, довгий час була одним із найвідсталіших регіонів імперії. Але, починаючи з другої половини XIX-го століття, ситуація поступово почала змінюватися. Регіон зазнав суттєвих змін, завдяки динамічному розвитку усіх секторів економіки в тому числі й сільського господарства. Переважна більшість жителів Галичини

були задіяні саме в аграрній сфері, заробляючи собі на прожиття, займаючись рільництвом та/або тваринництвом.

Відповідно, тваринництво було дуже важливою галуззю сільського господарства Східної та Західної Галичини. Воно, як і рільництво, потребувало нових та ефективних підходів у методах господарювання. Саме у це русло була спрямована галузева наука, яка доносила до споживача результати своїх досліджень через наукову та науково-популярну літературу.

У статті зроблена спроба проаналізувати динаміку розвитку різних видів тваринництва, зрозуміти їх закономірності та виокремити вплив наукової думки на загальний розвиток галузі. В аналізі подаються статистичні дані, які окреслюють динаміку розвитку тваринництва досліджуваного періоду.

Аналіз джерел за поставленою проблемою. Актуальність дослідження полягає в тому, що на сучасному етапі історичного розвитку не відбувалося системного аналізу успішного економічного розвитку Галичини того періоду, тому тема є малодослідженою в Україні й потребує більш глибокого аналізу та пояснення Галицького економічного дива, яке відбулося на передодні Першої світової війни. Причиною тому стало те, що більшість науковців користувалися висновками, матеріалами досліджень, статистичними даними, які були опубліковані на межі XIX-XX століть. Безумовно, такий стан речей не давав можливості детально, ґрунтовно й поглиблено зробити аналіз тогочасної галицької економіки. Ситуація в цьому плані почала серйозно змінюватися у 1970-х-1980-х роках, коли науковці переважно Польщі (I. Berend, P. Franaszek, N.T. Gross, R. Kropf, M. Kulczykowski, J. Michalewicz, R. L. Rudolph) і частково України (М. Клапчук, Г. Ковальчак) розпочали системно досліджувати економічну статистику Галичини XIX століття.

Якщо повернутися до публікацій досліджуваного періоду, то можна зробити висновок, що автори айстро-угорського періоду намагалися охопити всі провідні сфери тваринництва того часу: розведення коней (Sanguszko, 1839; Rozwadowski, 1866; Kretowicz, 1884; Szybalski, 1887; Ryx, 1888; Zygmuntowicz, 1901; Dąbrowski, 1904), великої рогатої худоби (Puchalski, 1871; Skrzyńsk, 1883; «Tygodnik Rolniczy», 1884; Dzianott, 1886; Malsburg, 1894), птиці («Tygodnik Rolniczy», 1885; Bojanowski, 1901; Bętkowska, 1903; Czaykowski, 1903; Mańkowski, 1905; Neumanówna, 1913), свиней («Tygodnik Rolniczy», 1887; Czaykowski, 1901; Antoniewicz, 1905; Masiór, 1913), овець (Pawlikowski, 1840; Wodzicki, 1853; Stanowski, 1884), бджільництва (Lubieniecki, 1859; Macieszkiewicz, 1886; Dąbrowski, 1912) та ветеринарії (Wierzejski, 1881; Szpilman, 1887; Kwieciński, 1887; Seifman, 1887; Prus, 1895).

Таблиця 1

Динаміка змін поголів'я худоби у Галичині (Podręcznik Statystyki Galicji, 1958)

Рік	Коні	ВРХ ¹	Мули, віслюки	Вівці	Кози	Свині	Вулики
1851	530554	1434826	741	955908	221000	675000	0
1857	612222	2325650	2081	810831	41803	683567	0
1869	695610	2070572	1891	966763	35824	734572	257493
1880	735262	2242861	1011	609253	13225	674302	295686
1890	765570	2448006	1203	630994	21095	784500	261047
Австрія, 1890 р.	1548197	8643936	57952	3186787	1035832	3549700	920640
% Галичини, 1890 р.	49,45	28,32	2,08	19,80	2,04	22,10	28,35

¹ Велика рогата худоба

Велика увага приділялася селекції, яка дозволяла якісно покращувати поголів'я худоби.

Результати дослідження. У другій половині XIX ст. у Галичині спостерігалася загальна тенденція до збільшення поголів'я худоби, за винятком окремих років чи періодів, коли були «голодні» роки чи «паджі» худоби (Клапчук, 2015).

Загалом, впродовж досліджуваного періоду (табл.1), спостерігалася різке зменшення поголів'я овець, кіз, свиней, мулів та віслюків. Поголів'я коней та ВРХ постійно зростало. У той час Галичина володіла майже половиною коней, третиною ВРХ і вуликів, які знаходилися на території імперії.

Станом на 1910 рік у Галичині нараховувалося понад 5,5 млн. голів основних видів домашніх тварин (Wiadomości statystyczne o stosunkach krajowych, 1911).

Таблиця 2
Чисельність худоби
в Галичині 1900-1910 рр.

Вид худоби	1900 р.	1910 р.	Приріст(+), спад (-)
Коні	869138	905272	+4,2%
Велика рогата худоба	2718545	2505079	-8,5%
Свині	1254909	1835464	+46,2%
Вівці	437697	358953	-18,0%
Кози	17952	19164	+6,8%
Мули та віслюки	962	481	-50%

Аналізуючи табл.2, бачимо, що за досліджуваний період скоротилася кількість великої рогатої худоби, овець, мулів та віслюків, на що вплинули різні хвороби та паджі худоби. У той же час відбулося збільшення кількості свиней, коней та кіз.

Конярство. Однією з основних тварин, яка допомагала провадити сільськогосподарську діяльність, був кінь. Про це свідчить відповідна статистика, наведена у табл.3.

Таблиця 3
Кількість коней у Галичині

Роки	Чисельність, тис. шт.	Щільність, шт./км ²	Щільність, шт./1000 осіб
1830	478	6,2	115
1870	696	8,9	128
1882	735	9,4	123
1900	865	11,0	119
1912	906	11,5	113

Динаміка поголів'я показує, що кількість коней протягом 80-х років XIX ст. постійно збільшувалася (Historia Polski w liczbach, 206). Цьому сприяв науковий вплив на галузь.

Антоні Баранський (Antoni Barański), який був співзасновником Імператорсько-Королівської ветеринарної школи у Львові, був визначним фахівцем у цій галузі аграрних наук. У своїх публікаціях (Chów koni, 1883) та (Konie gospodarskie, ich wychów i utrzymanie, 1890) він описав види коней, яким чином слід підтримувати їх здоров'я, як правильно організувати харчування, догляд, вирощування та

утримання. Науковець вважав, що овес є найкращою їжею для коней.

Стан розвитку конярства в Галичині також популяризувався організованими у різних містах краю виставок кращих порід коней. Нагороди отримували кращі кінні заводи, які займалися успішною селекцією. Фахівці, які оцінювали коней під час виставок, звертали увагу насамперед на те, чи тварина придатна для важкої роботи у господарстві та чи може вона давати якісне потомство.

Велика рогата худоба. Іншим важливим видом тваринництва була велика рогата худоба. У Галичині, як і в інших регіонах імперії, велика рогата худоба належала до категорії тварин, які найчастіше розводилися у місцевих господарствах. Велика частка фермерів були переконані, що скотарство набагато вигідніше за рільництво, і що його додатковою перевагою є отримання великої кількості добрив. Відповідно, на початок 1911 року у Галичині нараховувалося 2505012 шт. ВРХ [4, с. 96], у тому числі: корови – 1491548 (63,5%); племінні бики – 58686 (2,3%); бики на забій – 54324 (2,2%); молодняк різної статі – 800545 (32,0%).

У табл. 4 показана динаміка зміни чисельності та щільності великої рогатої худоби за період з 1830 до 1912 рр. (Historia Polski w liczbach, 2006).

Таблиця 4

Поголів'я великої рогатої худоби у Галичині

Роки	Чисельність, тис. шт.	Щільність, шт./км ²	Щільність, шт./1000 осіб
1830	1468	19,0	358
1870	2072	26,8	380
1882	2243	29,0	376
1900	2715	35,1	371
1912	2503	32,4	312

Бачимо, що протягом 1900-1911 рр. у Галичині поголів'я великої рогатої худоби скоротилося на 8,5%.

У кінці XIX на початку XX століть науково-популярна література давала багато порад щодо випасання худоби, догляду за нею та раціонального поводження з нею у процесі вирощування (Pająk, 1870; Popiel, 1897; Adamec, 1898; Turnau, 1901; Antoniewicz, 1902; Iwski, 1902; Górnjak, 1903). Поточні знання щодо ведення господарства, де використовувалася велика рогата худоба, постійно змінювалися і збільшувалися, здійснюючи позитивний

вплив на розвиток тваринництва. Важливими були такі публікації: про загальне, групове та індивідуальне годування великої рогатої худоби (Marszałkowicz, 1907); про особливості кормів та методи харчування ВРХ (Ludkiewicz, 1910); про особливості вирощування телят (Sandoz, 1913); про особливості харчування великої рогатої худоби зеленою їжею (Boguszewski, 1913); про відгодівлю різних порід великої рогатої худоби, овець та свиней (Klecki, 1916).

За даними Інституту господарських досліджень, у досліджуваний період, місцеве населення Галичини споживало лише 50% м'яса (Клапчук, 2015). Надлишки м'ясної продукції постачалися в інші регіони імперії або експортувалися за кордон.

Вівчарство. Ще одним важливим елементом тваринництва в Галичині досліджуваного періоду було вівчарство, яке потребувало належної уваги, тому що поголів'я постійно зменшувалося. Так, у 1880 р. у Галичині нараховувалося 609 тис. овець, а до 1910 р. поголів'я зменшилося майже вдвічі – 359 тис. Але важливість галузі підтверджується тим, що розведенням овець у Галичині займалося 61365 сільських та міських господарств, а це 12,9% від усіх господарств Галичини. Таким чином, на одне галицьке господарство припадало 3,8 шт. овець (Клапчук, 2015).

Найбільше овець, приблизно 50% загальної кількості у Галичині, було у Станіславівському воєводстві (табл.6).

Таблиця 5

Поголів'я овець у Галичині (Historia Polski w liczbach, 2006)

Роки	Чисельність, тис. шт.	Щільність, шт./км ²	Щільність, шт./1000 осіб
1830	751	10	181
1843	1367	18	207
1869	967	12	178
1890	631	8	95
1910	378	5	47

Велике поголів'я овець у Станіславівському воєводстві було зумовлене значними площами високогірних полонин (понад 18 тис. га), що давало можливість випасати вівці з мінімальними затратами на їх утримання.

Автори наукових публікацій, які досліджували вівчарство, закликали розводити цих тварин, аргументуючи, що дана галузь тваринництва є важливою. У друкованих матеріалах висвітлювалися поради, які рекомендували, яким чином слід доглядати за ягнятами та дорослим вівцями, як організувати годування тварин

та їх утримання (Pawlikowski, 1840; Wodzicki, 1853; Stanowski, 1884; Łaszczynski, 1891).

Таблиця 6

Поголів'я овець у Галичині у 1910 р. (Клапчук, 2015)

Восводства	Кількість, шт.
Львівське	70573
Станіславівське	148662
Тернопільське	89903
Галичина	309138

Однак, хоча публікації про вівчарство були важливими, але їх кількість була замалою у порівнянні з дослідженнями про коней або велику рогату худобу.

Свинарство. Також не достатньо багато було наукових публікацій про свинарство. Не дивлячись на це, свинарство в Галичині розвивалося динамічно. Так, у 1900 р. на теренах регіону нараховувалося 1294 тис. шт., а станом на 1910 рік їх кількість збільшилася до 1835 тис. шт. (Крюков, 1915).

Таблиця 7

Динаміка змін поголів'я свиней у Галичині (Historia Polski w liczbach, 2006)

Роки	Чисельність, тис. шт.	Щільність, шт./км ²	Щільність, шт./1000 осіб
1870	735	9,4	135
1890	785	10,0	119
1900	1254	16,0	169
1912	1834	23,4	229

Протягом 1870-1912 рр. чисельність свиней збільшилася у 2,5 рази (табл.7), а забезпеченість населення – лише у 1,7 разів. Це зумовлено різними хворобами свиней у досліджуваний період. Так, у період 1899-1906 рр. в Галичині внаслідок епізоотії було примусово знищено 100 тис. свиней.

Виходячи з вище сказаного, дуже важливіми були наукові публікації, які регламентували ефективне годування свиней, їх розведення, запобігання хворобам, їх розмноження, вирощування поросят, догляд за свиноматками (Czaykowski, 1901; Antoniewicz, 1905; Masior, 1913). Адже для великої кількості галицьких фермерів продаж свиней був основним джерелом доходу та визначав прибутковість їхніх господарств.

Птахівництво. Ще однією важливою складовою тваринництва було птахівництво. Саме у досліджуваний період відбулося значне зростання кількості домашньої птиці

(табл.8). Практично удвічі зросла кількість курей та у 2,5 разів інших видів домашньої птиці (Wiadomości statystyczne o stosunkach krajowych, 1911).

Птахівництво в Галичині переважно розвивалося у дрібних селянських господарствах. Щорічно з Галичини експортувалося продукції птахівництва на суму 31,8 млн. крон (Крюков, 1915).

Таблиця 8

Кількість домашньої птиці у Галичині (1900-1910 рр.)

Вид птиці	Кількість, шт.		Ріст поголів'я	
	1900	1910	Шт.	%
Кури	6878377	10301255	3422878	49,8
Гуси	457939	566671	108732	23,7
Качки	285319	384533	99214	34,8
Інша птиця	133252	234271	101019	75,8
Разом	7756787	11488640	3731843	48,1

Зрозуміло, що у ситуація, яка склалася в Галичині, автори робіт у галузі тваринництва аргументували необхідність розвитку птахівництва. Зростання публікацій на цю тематику відбулося саме на стику XIX та XX століть (Bojanowski, 1901; Stasieniewiczowa, 1902; Zagaja, 1905; Mańkowski, 1905; Kukura, 1906; Misiewicz, 1912).

У публікаціях рекомендувалося розвивати птахівництво на невеликих фермах. Теоретики та практики птахівництва довели у своїх публікаціях, що цей вид господарювання, є також важливим, як і розведення коней та великої рогатої худоби (Misiewicz, 1912). Автори також звертали увагу на розведення та відгодівлю гусей та правильного поводження з їх пір'ям (Wętkowska, 1902).

Бджільництво. Аналізуючи вплив наукової та науково-популярної думки на розвиток сільського господарства у Галичині, неможливо обійти увагою пасічництво. Так, були створені установи, які пропагували розвиток галузі в регіоні. У 1870-х рр. у Львові були створені Галицьке товариство бджільництва та садівництва та перша Галицька медова компанія (Prabucki, 1998). Спільні збори пасічників сприяли дискусіям щодо вдосконалення методів господарювання у пасічництві.

Свідченням інтересу до бджільництва є численні різноманітні змістові наукові та науково-популярні публікації, які впливали на розвиток галузі в Галичині (Macieszkiewicz, 1886; Czaykowski, 1903; Dąbrowski, 1912; Röhrenscheff, 1918).

У 1880 р. в Галичині було обліковано 296 тис. вуликів, у 1900 р. 211,2 тис. У період до 1910 року відбулося різке збільшення

зацікавленості до бджільництва, яке активно популяризувалося. Так, у 1910 року в Галичині вже нараховувалося 326194 вулики (Крюковъ, 1915).

Слід зазначити, що об'єми виробництва продукції бджільництва, у першу чергу, залежало від умов медозборів, тобто природно-кліматичних умов та вегетаційного періоду. Загалом у Галичині щороку продукувалося близько 3,6 млн. кг меду і 45-65 тис. кг воску (Клапчук, 2015).

Таблиця 9

Кількість вуликів у Галичині (Stosunki Rolnicze R.P., 1934)

Воєводство	Кількість вуликів		
	Рамкових	Не рамових	Разом
Львівське	40993	16772	57765
Станіславівське	21930	3581	28511
Тернопільське	77946	5814	83760
Галичина, шт	140869	26167	170036

Кількість вуликів за регіонами дає можливість констатувати, що пасіки закладалися поблизу сільськогосподарських угідь. У гірській місцевості пасічництво майже не розвивалося.

Висновки. Отже, однозначним проривом, у досліджуваній період, став розвиток тваринництва у Галичині й причиною цього, поряд з іншими об'єктивними факторами, стало наукове просвітництво.

Свідченням тому є табл. 10, де порівнюються статистичні дані десяти провідних тваринницьких країн Європи. За критеріями щільності худоби на 1 км² та на 100 мешканців, Галичина досліджуваного періоду входила в першу шістірку країн Європи.

Ще однією вагомою заслугою сільськогосподарського просвітництва стало те, що автори наукових і популярних публікацій поступово прищеплювали читачам-аграріям переконання, що підвищення їхнього рівня культури, розуміння певних господарських процесів суттєво покращить його економічне становище, підвищить продуктивність праці працівників господарства.

Також у виданнях підкреслювалося, що робота фермерів – це унікальне та складне заняття, яке спрямоване на отримання сільськогосподарської продукції, яка є джерелом прибутку для людей не лише в Галичині, а й у всій Європі.

Виходячи з вищесказаного, ми бачимо, що у досліджуваній період в Галичині часів Австро-Угорщини був зафіксований значний прогрес у розвитку, як тваринництва, так і всієї аграрної галузі. Все це було б неможливим без наполегливої роботи сільськогосподарських ідеологів, які невтомно й наполегливо пропагували новаторські концепції роботи на землі.

Список використаних джерел

1. Клапчук В. М. Сільське господарство Галичини: монографія / В. М. Клапчук / Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника. – Івано-Франківськ: Фоліант, 2015. – 336 с., табл.: 252, рис.: 10, іл.: 78, бібл.: с. 299–304, дод.: с. 305–335.
2. Клапчук М. М. Границя між землеробським та скотарським типом господарства на Делятинщині в XVII–XIX ст. / М. М. Клапчук // Культура та побут населення Українських Карпат: респ. наук. конф., присв. 50-річчю утв. СРСР: тези доп. та повід. – Ужгород, 1972.
3. Ковальчак Г. І. Економічний розвиток західноукраїнських земель / Г. І. Ковальчак. –К.: Наук. думка, 1988. –250 с.
4. Крюковъ Н. А. Славянскія земли / Н. А. Крюков. – Петроградъ: Типографія В. О. Киршбаума, 1915. – Томъ II. – Часть I. Галиція: Сельское хозяйство въ Галиціи въ связи с общимъ развитіемъ страны. – С.96.

Таблиця 10

Щільність худоби у першій десятці тваринницьких країн Європи (Wiadomości statystyczne o stosunkach krajowych, 1911)

Країна, край	Щільність худоби на 1 км ²				Щільність на 100 мешканців			
	Кони	ВРХ	Свині	Вівці	Кони	ВРХ	Свині	Вівці
Австрія	6,0	30,53	21,44	8,27	6,3	32,06	22,51	8,5
Англія	6,91	37,55	11,36	99,46	5,21	28,28	8,56	74,97
Бельгія	8,57	63,04	37,91	8,0	3,81	27,74	16,68	3,52
Галичина	11,53	31,91	23,38	4,57	11,27	31,2	22,86	4,47
Данія	13,72	57,56	37,63	18,62	20,65	86,67	56,66	28,04
Іспанія	1,03	4,69	4,8	29,96	2,66	12,15	12,43	77,51
Італія	3,33	21,62	8,75	38,94	2,94	19,09	7,72	34,37
Німеччина	8,03	38,15	41,0	14,25	6,69	31,79	34,12	11,87
Франція	6,03	26,65	13,62	32,36	8,24	36,42	18,61	44,22
Швеція	1,3	6,09	2,06	2,28	11,32	53,14	1794	19,89

5. Павловський Ю. Карпатські полонини / Ю. Павликовський // Календар Товариства «Сільський господар» за 1929 р. – Львів, 1928. – С. 42-46.
6. Храпливий Є. Сільське господарство Галицько-Волинських земель / Є. Храпливий. – Львів: Друкарня НТШ, 1936. – С.122.
7. A. B. (1887). W jaki sposób należy obecnie prowadzić hodowlę trzody chlewnej, aby zapewnić sobie najwyższe dochody? [How should swine rearing be carried out now in order to secure the highest income?]. *Tygodnik Rolniczy* [Farmer's Weekly], 5, 37–38.
8. A. L. (1884). O owcach i ich wełnie wobec tegoczesnych koniunktur [On sheep and their wool in relation to the economic situation at the time]. *Tygodnik Rolniczy* [Agricultural Weekly Magazine], 34, 3.
9. Adametz L. (1898). O rasie bydła rogatego z galicyjskich Karpat zachodnich [On the bovine animalss species in Galician Western Carpathians]. *Tygodnik Rolniczy* [Agricultural Weekly Magazine], 19.
10. Antoniewicz L. (1902). Jak karmić bydło w zimie? [How to feed the cattle in winter?]. *Głos Rolniczy* [Voice of the Farmers], 18, 275–276.
11. Antoniewicz L. (1905). Jak pielęgnować maciory prośne? [How to nurture pregnant sows?]. *Głos Rolniczy* [Voice of the Farmers], 16, 250.
12. Antoniewicz L. (1905). Koniczyna szkarłatna [Scarlet clover]. *Głos Rolniczy* [Voice of the Farmers], 21, 325.
13. Barański A. (1883). Chów koni [Horse breeding]. Lwów.
14. Barański A. (1890). Konie gospodarskie, ich wychów i utrzymanie [Farm horses, their raising and upkeep]. Lwów.
15. Bętkowska H. (1903). Hodowanie młodych kaczek [Raising young ducks]. *Głos Rolniczy* [Voice of the Farmers], 6, 88–89.
16. Bojanowski S. (1901). Kilka wskazówek i uwag dotyczących chowu kur [Some tips and observations on the rearing of hens]. *Tygodnik Rolniczy* [Agricultural Weekly Magazine], 7, 53–56.
17. Bojanowski S. (1901). Kilka wskazówek i uwag dotyczących chowu kur [Some tips and observations on the rearing of hens]. *Tygodnik Rolniczy* [Agricultural Weekly Magazine], 8, 61–64.
18. Bojanowski S. (1901). Kilka wskazówek i uwag dotyczących chowu kur [Some tips and observations on the rearing of hens]. *Tygodnik Rolniczy* [Agricultural Weekly Magazine], 9, 69–72.
19. Chów bydła w Galicji [Cattle breeding in Galicia]. 1884. *Tygodnik Rolniczy* [Agricultural Weekly Magazine], 21, 2–4.
20. Czaykowski T. (1901). Tuczenie trzody chlewnej [Fattening of Swine]. *Głos Rolniczy* [Voice of the Farmers], 2, 26–27.
21. Czaykowski T. (1902). Zasilanie lichych koniczyn nawozami sztucznymi [Feeding of clovers with artificial fertilizers]. *Głos Rolniczy* [Voice of the Farmers], 17, 259–260.
22. Czaykowski T. (1903). Gdzie pasieka może mieć powodzenie? [How can an apiary be successful?]. *Głos Rolniczy* [Voice of the Farmers], 5, 74–75.
23. Czaykowski T. (1903). Warunki wzrostu młodych indyków [Conditions for growth of young turkeys]. *Głos Rolniczy* [Voice of the Farmers], 9, 133–134.
24. Dąbrowski F. (1903). Zwilżanie obroku koniom [Wetting feedstuff for horses]. *Głos Rolniczy* [Voice of the Farmers], 4, 60–61.
25. Dąbrowski F. (1912). Pomoc dla pasieczników [Assistance for beekeepers]. *Tygodnik Rolniczy* [Agricultural Weekly Magazine], 49, 758.
26. Dąbrowski H. (1992). Hodowla i nasiennictwo buraków cukrowych na przełomie XIX/XX wieku [Cultivation of sugar beet at the turn of the 19th and 20th centuries]. *Gazeta Cukrownicza* [The Sugar Gazette], 8, 150–151.
27. Diamand H. (1915). Położenie gospodarcze Galicji przed wojną [Economic situation of Galicia before the war]. Lipsk: [б. в.].
28. Die Habsburgermonarchie 1848-1918. Band I, Die Wirtschaftliche Entwicklung, Wien 1973; prace takich autorów jak: I. Berend, P. Franaszek, N.T. Gross, R. Kropf, M. Kulczykowski, J. Michalewicz, R. L. Rudolph i inni.
29. Dybiec, J. (1998). Główne tendencje i kierunki w rozwoju polskiej historiografii rolniczej w XIX i XX w. [Main trends and directions in the development of Polish agricultural historiography in the 19th and 20th centuries]. In *Wkład ośrodka krakowskiego w badania nad historią nauk rolniczych w Polsce* [Contribution of the Cracow centre to research on the history of agricultural sciences in Poland] (p. 57 i n). Kraków.
30. Działota L. (1886). Kilka praktycznych uwag o chowie, pielęgnowaniu i karmieniu bydła [Some practical remarks on cattle rearing, nurturing and feeding]. *Tygodnik Rolniczy* [Agricultural Weekly Magazine], 28, 222–226.
31. Dziewulski S. (1918). Piśmiennictwo polskie ekonomiczne w ciągu ostatnich lat pięćdziesięciu [Polish economic literature in the last fifty years]. In *Z dziejów polskiej myśli ekonomicznej* [From the history of the Polish economic thought] (p. 23 i n). Warszawa.
32. Górniak J. (1903). Jak dochować się dobrej krowki? [So how do you keep a good cow?]. *Głos Rolniczy* [Voice of the Farmers], 18, 280–281.
33. Iwski. (1902). Parzenie paszy dla bydła i świń [Brewing of feedstuff for cattle and swine]. *Głos Rolniczy* [Voice of the Farmers], 1, 2.
34. Jezierski A., Wyczański A. (Eds.). (2006). *Historia Polski w liczbach* (Tom II. Gospodarka) [History of Poland in numbers (Vol. 2. Economy)]. Warszawa: Zakład Wydawnictw Statystycznych.
35. Klecki W. (1916). Rasy opasowego bydła, owiec i trzody chlewnej [Breeds for fattening cattle, sheep and swine]. Kraków.
36. Kretowicz P. (1884). Kucie koni [Forging of Horses]. Lwów.
37. Kukura A. (1906). O rentowności hodowli drobiu [On the profitability of poultry farming]. *Hodowca Drobiu* [Poultry Farmer], 10, 100.
38. Kwieciński S. (1887). O stosowaniu lewatyw u zwierząt domowych a mianowicie o lejku Hegara [On the use of enemas for pets, namely the Hegar funnel]. *Przegląd Weterynarski* [Veterinary Review], 2, 239.
39. Łaszczynski W. (1891). *Podręcznik dla owczarza* [A Shepherd's Handbook]. Kraków.
40. Lubieniecki J. (1859). Dokładna praktyczna nauka dla pasieczników. Jak mają chodzić koło pszczół, aby rozmnożyć prędko pasieki i wydobyć z nich zysk największy możliwy, tak we zwyczajnych naszych ulach krajowych, jako też w ulach dzierzonowskich [A thorough practical study for apiarists on how to tend to the bees to quickly multiply the apiaries and get the best possible profit from them both in our ordinary domestic hives as well as in the landlords' ones]. Lwów.

41. Ludkiewicz Z. (1910). O paszach i żywnieniu bydła [On fodder and cattle feedingstuff]. Lwów.
42. M. (1918). Recenzja na S. Röhrenscheff 12 miesięcy w pasiece, Tarnów 1917 [Review of S. Röhrenscheff's 12 months in an apiary]. Pszczelarz [Beekeeper], 1, 13–14.
43. Macieszkiewicz B. (1886). Czy warto zakładać pasieki? [Is it worth establishing apiaries?]. Tygodnik Rolniczy [Agricultural Weekly Magazine], 14, 113.
44. Malsburg K. (1894). Z systematyki bydła krajowego [Ordination of domestic cattle]. Roczniki Krajowej Wyższej Szkoły Rolniczej w Dublinach [Yearbooks of the National Agrarain School in Dublin], 65–136.
45. Mańkowski H. (1905). Chów drobiu w Galicji i sprawa podniesienia tej gałęzi gospodarstwa krajowego [Poultry farming in Galicia and the issue of elevating this branch of the domestic farm]. Hodowca Drobiu [Poultry Farmer], 1, 9.
46. Masior J. (1913). Szczepienie świń [Swine vaccination]. Tygodnik Rolniczy [Agricultural Weekly Magazine], 9, 130–131.
47. Misiewicz T. (1912). Kury rasowe: Minorki, Orpingtony, Plymouth – Rocks i Wyandotty [Pedigree hens: Menorquina, Orpington, Plymouth – Rocks and Wyandott]. Tygodnik Rolniczy [Agricultural Weekly Magazine], 16, 247–248.
48. Misiewicz T. (1912). Przyczyny, dlaczego chów drobiu na wsi tak słabo się rozwija [The reasons why poultry farming in the countryside is so poorly developed]. Tygodnik Rolniczy [Agricultural Weekly Magazine], 35, 544–545.
49. Neumanówna M. (1913). Pielęgnowanie drobiu w zimie [Nurturing poultry in winter]. Tygodnik Rolniczy [Agricultural Weekly Magazine], 50, 782–783.
50. Pająk A. (1870). Krótka nauka chowu zwierząt domowych ułożona w pytaniach i odpowiedziach dla młodzieży uczącej się w szkołach wiejskich [A short study of pet husbandry arranged in questions and answers for young people studying in rural schools]. Kraków.
51. Pawlikowski K. (1840). Krótka nauka o chowie owiec poprawnych [A brief study of sheep rearing]. Lwów–Tarnów–Stanisławów.
52. Pilat T. (Ed.). (1900). Podręcznik Statystyki Galicji (Tom VI. - Część 1.) [Galicia Statistics Manual (Vol. 1., P. 1.)]. Lwów: Pierwsza Związkowa Drukarnia.
53. Pilat T. (Ed.). (1905). Wiadomości statystyczne o stosunkach krajowych (Tom XX. - Z. III.) [Statistical information on national relations (Vol. 20., P. 3.)]. Lwów: Druk. Związkowa.
54. Pilat T. (Ed.). (1911). Wiadomości statystyczne o stosunkach krajowych (Tom XXIV. - Z. I.) [Statistical information on national relations (Vol. 24., P. 1.)]. Lwów: Druk. «Mieszczanka».
55. Popiel A. (1882). Podręcznik do hodowli bydła rogatego [Handbook on horned cattle breeding]. Lwów, XI–XIII; por. Śniegocki, A. (1897). Chów bydła rogatego [Horned cattle farming]. Wskazówki i rady dla gospodarzy wiejskich [Guidelines and tips for farmers]. Lwów.
56. Prus J. (1895). Pomór czyli zaraza trzody chlewnej. Zmiany anatomopatologiczne [Plague or swine blight. Post-mortem signs]. Przegląd Weterynarski [Veterinary Review], 10, 217; 241.
57. Puchalski F. (1871). Poradnik gospodarski zawierający w sobie sposoby i środki dotyczące się chowu i leczenia bydła i koni, kultury lasów i myślistwa [A farm handbook containing ways and means for cattle and horse breeding and treatment, forest and hunting culture]. Rzeszów.
58. Rozwadowski W. (1866). Uwagi nad środkami ku podniesieniu i rozpowszechnieniu chowu koni w Galicji [Notes on means to increase and propagate horse husbandry in Galicia]. Lwów.
59. Ryx J. (1888). Przyczynek do hodowli konia [Contribution to horse breeding]. Przegląd Weterynarski [Veterinary Review], 3, 209; 237; 260; 291.
60. Sandoz F. (1913). Wychów cieliczek [Raising of the calves]. Kraków.
61. Sanguszko W. (1839). O chowie koni i polepszeniu rasy w Galicji [On horse rearing and breed enhancement in Galicia]. Lwów.
62. Seifman P. (1887). Trudności napotymane w rozpoznawaniu nosaczyny u koni [Difficulties encountered in diagnosing glanders in horses]. Przegląd Weterynarski [Veterinary Review], 2, 157; 187; 213.
63. Skrzyński S. (1883). Rys gospodarstwa krajowego w Galicji [An outline of a domestic farm in Galicia]. Lwów.
64. Szpilman J. (1887). Zaraza drobiu zwana cholera kur [Poultry plague known as chicken cholera]. Przegląd Weterynarski [Veterinary Review], 2, 45; 74.
65. Stasieniewiczowa K. (1902). Jak się u nas drób sprzedaje [How we sell poultry]. Głos Rolniczy [Voice of the Farmers], 19, 297–298.
66. Stanowski J. (1884). Usiłowania mające na celu zabezpieczenie zdrowotności owiec w naszych owczarniach [Efforts to protect the health of sheep in our sheepfolds]. Tygodnik Rolniczy [Agricultural Weekly], 44, 5–7.
67. Szybalski F. (1887). Instrukcja dla dozoruujących w stajniach [Instructions for stable handlers]. Tygodnik Rolniczy [Agricultural Weekly], 33, 270–272.
68. Turnau J. (1901). Bydło czy konie? [Cattle or horses?]. Tygodnik Rolniczy [Agricultural Weekly Magazine], 52, 422–425.
69. Wierzejski A. (1881). O chorobach ryb [On fish diseases]. Okólnik Krajowego Towarzystwa Rybackiego w Krakowie [Circular Letter of the National Fisheries Society in Kraków], 1, s.29.
70. Włodek J. (1913). Recenzja na S. Boguszewski Karmy zielone dla bydła rogatego, Kraków 1913 [Review of S. Boguszewski's Green fodder for horned cattle]. Tygodnik Rolniczy [Agricultural Weekly], 32, 502.
71. Wodzicki K. (1853). O hodowaniu owiec [On sheep rearing]. Lwów.
72. Zygmuntowicz L. (1901). Jaka karma dla koni lepsza, sucha czy wilgotna? [Which horse fodder is better, dry or moist?]. Głos Rolniczy [Voice of the Farmers], 9, 135–136.